

A kultúra társadalmi – a társadalom kultúrája¹

„A kultúra nem valami fennkölt dolog, nem a messzi magasban kevesek számára rezgő délibáb, hanem a mindennapi élet szerves része. A kultúra többek között nem egyéb, mint azok a sárga fedelű, silány papírból készült, vacak kis könyvek, amelyek nagy műveket közvetítenek és amelyeket bárki bármikor megvehet.”
(Spiró György)

A könyvtár intézménye alapvetően még mindig kulturális intézményként definiálódik a mai magyar társadalom gondolatvilágában, mely intézmény a 21. századra komoly változásokat élt meg, jelentős átalakuláson ment keresztül. Ezen intézményen kívül hasonlóan erőteljes átalakuláson mentek keresztül a művelődési otthonok, a levéltárak, a szabadidő komplex eltöltésére szolgáló intézmények és a muzeális intézmények.

Az európai értékek körében a kultúrának még mindig erős szerepe volt, ugyanakkor azt is láthatjuk, e szerep sérülékeny, folyamatos versenyben és „harcban” áll a különböző hatásokkal, külső behatásokkal. E kettőség keresztüztében az intézmények egyfelől a kötelezően ellátandó feladatokat látják el, másfelől a társadalom igényeit, amely igények már nem feltétlen intézményhez kötöttek, az irántuk tanúsított érdeklődés inkább ideiglenes, mint tartós.

A jelenkori társadalom tehát alapvetően elvárja, hogy intézményeink multifunkcionálisak, sokrétűek, sokoldalúak legyenek, és még a folyamatos változás(ok)hoz is alkalmazkodjanak. Így felvetődhet az a kérdés, hogy vajon a mai kulturális intézmények képesek-e betölteni szerepüket. Adhatunk-e egyértelmű, karakteres intézményi feladatokat, avagy mindezt felváltja az egyének érdeklődésének köre?

A jelen összefoglaló rövid kitekintés kíván lenni a kultúra jelenkori értelmezésére, annak megvalósulására, a hazai kulturális intézmények kultúrában betöltött pillanatnyi vagy tartós szerepére. Ez utóbbi folyamatos dilemmákat okoz a kultúrával foglalkozók körében, sokszor azzal a kétellyel, hogy mi is az a modernkori kultúra, értékközvetítés-e vagy társadalmi jó, piaci áru vagy valami mélyebb értékképző szereplő.

A tanulmány néhány adaton keresztül megismerteti a társadalom kultúrára fordított költségeinek körét, ezáltal megismerhetővé válhat a hazai kultúrafogyasztás pénz formájában történő megnyilvánulása.

Mit tekintünk kultúrának?

A *kultúra* kifejezés modernkori értelmezése nem egyértelmű. Az, hogy kinek és mit jelent a kultúra, az egyrésztől függvénye annak, hogy egy adott közösség, társadalom, ország, régió vagy földrész hogyan határozza meg a maga számára a kultúra tartalmát, ugyanakkor attól is függ, hogy a társadalom tagjai milyen pozícióban helyezkednek el, számukra a kultúra miként értelmezhető.

Kultúrának nevezzük az egyik generációról a másikra hagyományozódó anyagi és szellemi javak összességét, az életmódok sajátos mintázatát, amely többé-kevésbé állandó jelentőségű szokások, magatartásminták együtteséből áll.

Farkas Zoltán szerint a kultúra az egyének cselekvései szempontjából nézve, a szociológiai irodalomban az egyik jellemző felfogás szerint, az egyének releváns környezetének az emberek által történetileg kialakított összetevőit foglalja magában, amelyekhez az egyéneknek a cselekvéseik során alkalmazkodniuk kell. A másik felfogás szerint a kultúra a környezeten belül csak az egyének adott körében általánosan jellemző, közös tudati állapotát foglalja magában, amelyben az adott egyén is osztozhat, de cselekvései szempontjából nézve számára alapvetően a környezetet jelenti. A harmadik jellemző felfogás szerint viszont a kultúra bizonyos cselekvések szempontjából nézve nem az egyének környezetét fejezi ki, hanem az egyének általánosan jellemző magatartását, a magatartás mintázatát, életmódját foglalja magában.²

Andorka Rudolf szerint – hasonlóan Farkas Zoltánhoz – a szociológiában használt kultúrafogalom a hétköznapi fogalomnál sokkal tágabb. „A szociológia – a kulturális antropológiához hasonlóan – a kultúra fogalmába tartozónak tekinti nemcsak és nem is elsősorban az irodalmi, művészeti, zenei alkotásokat, azok ismeretét és élvezetét, hanem egyrészt az emberek alkotta tárgyakat (például épületeket, bútorokat), másrésztől és főképpen a társadalom viselkedési szabályait, normáit, az azokat alátámasztó értékeket, a hiedelmeket, a vallást, továbbá a hétköznapi és tudományos ismereteket, végül magát a nyelvet.”³

A fogalom azonban sokkal többet rejt magában, mint a fentiekben leírtak, ezért nehéz egy-egy fogalom megalkotása. A kultúra a fentiekben leírtakon túl integrációs eszközként van jelen, társadalmi csoportok közötti értékképző erő, amennyiben a szubkultúra vagy ellenkultúra fogalmára gondolunk, azonnal a szociológiai fogalom kerül a középpontba.

A kultúra javak összessége – tudás, ismeret és érték. E három elem viszonyrendszerében a különböző társadalmak kulturális identitására utalhatunk, mely egyértelműen állítható, hogy a kultúra fogalmi vonalának alapja.

A kultúra esélyteremtő képességgel rendelkezik. A magyarországi kulturális intézmények jelentős hányada az esélyteremtés eszközeként jelenik meg azokban a társadalmi csoportokban, amelyek tagjai között elképzelhetetlen a kultúra fogalmának, értékének való megjelenésének kérdése.

A hátrányok felszámolásában, az előnyök megteremtésében az intézményeken keresztül kultúráközvetítés a mai magyar társadalomban alapvető tényezőként jelenik meg. Ez

segíti ugyanakkor a közösségépítést, a közösségfejlesztést is, mely bizonyos területeken és társadalmi csoportokban elengedhetetlen kérdés.

És végül, ha a kultúra fogalmi, még inkább tartalmi mutatóit nézzük, akkor nem hagyható figyelmen kívül a kultúra versenyképző jellege. Manapság az Európai Unió országainak versenyképességét az európai kultúra jelenti. Ez magába foglalja a tárgyi és szellemi javakat egyaránt, s arra indítja a közös, egyben tagországi gondolkodást, hogy a tradicionális kultúra még mindig képessé teheti az európai társadalmakat a túlélésre, az Európán kívüli országokkal való vetélkedésre.

A kultúra értéke

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor egyik tanulmányában az alábbiak szerint fogalmaz: „Amikor a kultúráról esik szó, újra meg újra megfogalmazódik a fogalom kettős értelmezésének problémája. Nem az okozza a problémát, hogy különböző definíciók élnek egymás mellett, hanem ennél többről van szó. Egyrészt „kultúrán” az egész társadalmi létnek a társadalmat összefogó szellemi dimenzióját értjük, másrészt leválasztjuk „a kultúráról” annak egy részét, egyes tevékenységeket, intézményeket, termékeket, és a kultúra többi összetevőjét szembe állítva ezeket tekintjük „kulturális” tényezőknek.”²⁴

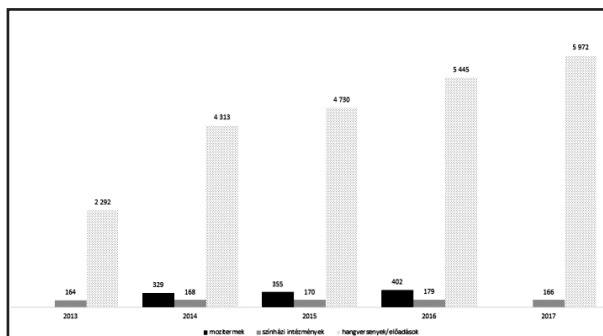
A társadalom és a kultúra viszonyát vizsgálva a kérdés egyfelől az, hogy a társadalomnak mikor milyen a fejlődése, milyen kulturális jelenségeket hoz létre, illetve, ha a társadalom oldaláról tekintjük, akkor azt szeretnénk tudni, hogy a társadalom kultúrájának egyes irányzatai, jelenségei milyen szerepet játszanak a társadalom állapotában, fejlődésében.

A magyarországi kulturális intézmények kultúrában betöltött szerepe

A hazai kulturális intézmények sokrétű és többnyire az európai változásokra gyorsan reagáló intézmények. A kultúra és a társadalom viszonya mindig is az intézményi rendszerekben vált egyértelművé, talán úgy is fogalmazhatjuk, az intézmények adták meg a fogalom gyakorlati megvalósulását.

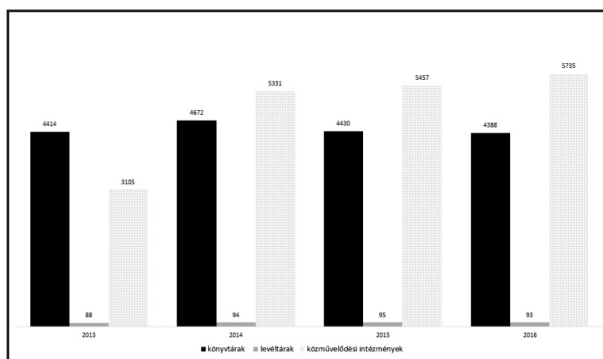
Az elmúlt években a hazai kulturális intézmények által kínált kulturális programok száma egyértelműen emelkedett (lásd 1.sz. ábra), ugyanakkor minőségi tartalmát ily módon nem értékelhetjük. A kultúra fogyasztása a számok alapján viszont mérhető, s ennek alapján feltételezhetjük, hogy a társadalom tagjai egyre aktívabban veszik igénybe az intézmények által nyújtott kulturális élményeket. Az is tapasztalható, hogy kultúra értelmezési kerete intézményfüggő, azaz megjelenik egy olyan elméleti megközelítés is (erről korábban nem volt szó), amely az egyéni, közösségi értékek, termékek, illetve eredmények mellett az intézményi és közösségi viszonyrendszeren fog alapulni. (Gondolhatunk itt a fesztivál-típusú kulturális termékekre, mely annál többet foglal magába, mint az előzőekben leírt fogalmak, elképzelések.)

A hazai kulturális intézmények esetében beszélünk ún. hagyományos és új típusú kulturális intézményekről. Az előbbiek közül leginkább látogatott intézménytípus a könyvtár és a közművelődési intézményi hálózatba tartozó kulturális egységek, valamint a magas kultúrát biztosító színházi és zenei rendezvények köre. Míg az utóbbiak körébe az amúgy is piaci alapon működő, de gyakran különösen magas értéket képviselő fesztiválok, alternatív programok, multifunkcionális kulturális élmények.

1. ábra
Kulturális intézmények száma (2013-2017 között)
(mozi termek, színházak és hangversenyek)⁵

A mozi élménye, kulturális tartalma 2014 óta ismét önmagára talált, érték közvetítő szerepe továbbra is fontos szerepet tölt be a társadalom tagjai körében. A színház intézménye folyamatosan fejlődik, látogatóinak száma évről évre emelkedik, az előadások különböző dimenziók mentén biztosítják a nézők érdeklődését, kulturális igényének való megfelelést.

2. ábra
Kulturális intézmények száma (2013-2016 között)
(könyvtárak, levéltárak, közművelődési intézmények)⁶

„Az 1990-es évek elején a könyvtárak száma jelentősen csökken, mintegy egyharmadára esett vissza a korábbi évekhez, évtizedekhez képest (például 1980-ban 10 498 települési könyvtár volt Magyarországon).

A negatív csökkenést mutató folyamat az ezredfordulóra megállt. A könyvtárhasználat ma is az egyik legmegfizethetőbb kulturális tevékenység. A csökkenő intézményi szám mellett további problémát jelent a hagyományos könyv térvesztése, az elektronikus kiadványok egyre nagyobb hódítása. Szemben állva azokkal a tényekkel, melyeket a szakemberek felsorakoztatnak, az elektronikus könyv olvasása nem teszi egyértelművé azt a tényt, hogy kevesebbet olvasnak a társadalom tagjai, vagy azt a tényt, mely szerint az olvasási kultúra hanyatlásnak van ítélve.

A könyvtárak mellett stabil kulturális értéket felvonultató intézményforma a közművelődési intézmények csoportja. A társadalom széles körének valós kulturális igényeinek e régóta fennálló intézmény többféle módon próbál megfelelni. „2016-ban a közművelődési intézményekben tartott rendezvények, előadások közül továbbra is a közösségi rendezvények (72 560 előadás - 2016), valamint az ismeretterjesztő előadások (38 234 előadás – 2016) szerepeltek legnagyobb számarányban.”⁷

A kultúráközvetítés intézményeként számos kihívás előtt áll a közművelődés intézményrendszere. A társadalom még sok esetben a szocialista kultúra képviselőjének tekintti ezt az intézményt, annak ellenére, hogy a 2000-es éveket követően egyre dominánsabb a magas kultúra képviseletére való törekvése. Az intézményesítettség kötöttséget jelent, mely a mai társadalom tagjaiból ellenérzéseket vált ki, s mivel összekapcsolódik a kultúra fogalmával, így esetleg disszonáns állapotot idéz elő a kultúra iránt elkötelezettek körében. A közművelődési intézmények egyik része még a tradicionális, másik része pedig a modernitás felé halad, mely szintén felemás érzéseket ébreszt azokban, akik éppen az intézményi igénybe vevők hezitálói körébe tartoznak.

A hazai intézmények körében kevésbé ismert, hogy az állatkertek és növényparkok, valamint a nemzeti parkok a közművelődés jelentős pillérét alkotják. Az intézmények elmúlt éveit a népszerűség és magas látogatottság, a szakmai fejlesztések és a minőségi kultúra kínálatának kialakítása jellemezte.

A kultúra társadalma – a társadalom kultúrája

Összefoglalásomban rövid áttekintést kívántam adni arról, hogy a mai kultúra fogalmát a különböző intézményi formákkal együtt milyen módon célszerű értelmezni, átgondolni.

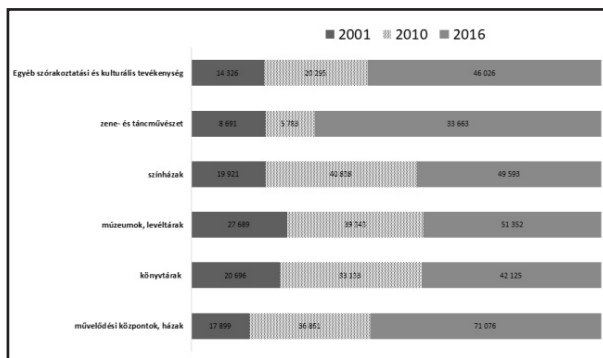
A kultúra fogalma az elmúlt évtizedekben valójában nem változott, olyan meghatározásokkal írjuk körül, amelyek a filozófia, a kulturális gondolkodás vagy a szociológia tudományának oldaláról jelennek meg. Mindezek azonban csak akkor lesznek érvényesek, ha olyan komplex kontextusba helyezzük őket, amelyekben a társadalom tagjai, az intézmények és az ideológiák is szerepelnek. E hármas egység alkotja majd azt a társadalmi kultúrát, amely ebben a tanulmányban mindenféleképpen szerepet kapott.

A kultúra értelmezését az elméleti kereteken túl a gyakorlat oldaláról sem szabad figyelmen kívül hagyni, hiszen még mindig az intézményesültség az elsődleges forma.

A kultúra társadalmi értékét sok esetben az intézményi vagy programfinanszírozással azonosítjuk. A magyarországi kulturális intézmények költségvetésből történő finanszírozása 2001 és 2016 között emelkedő tendenciát mutatott; legnagyobb arányban a művelődési házak részesültek mind ebből; a vizsgált időszak alatt közel négyszeresére emelkedett a finanszírozásuk, hasonlóan kiemelkedő a zene- és táncművészetre fordított összeg, mely szintén négyszeresét mutatja 2016-ban a 2001-es időszakhoz képest.

A kultúra finanszírozása megmutatja egy ország kulturális kérdésekhez történő hozzáállását. Azonban az is egyértelmű, hogy mindez csak az egyik oldala a kultúra fogyasztásának befolyásolására.

A kultúra finanszírozása egy eszköz, ezáltal lehetőséget teremtünk az intézmények eléréséhez, a kultúra fogyasztásához. Az eszköz azonban a társadalmi igények megjelenése nélkül nem lesz elegendő.

3. ábra

A költségvetés kulturális kiadásai (2001, 2010, 2016) intézményenként [folyó áron, milliő forint]⁸

Amikor a társadalom kultúrájáról beszélünk, akkor gondolhatunk arra, hogy vajon milyen intézményt vesznek igénybe az emberek, milyen kulturális igényeik vannak, de arra is gondolhatunk, hogy milyen műveltséggel rendelkeznek, és képesek-e ezt a műveltséget átadni, értékke formálni. Azon esetben, amikor a kultúra társadalmáról beszélünk, akkor pedig eszünkbe juthat az intézmények kulturális kínálata, a lehetőségek köre, vagy maga a műveltség és annak eszményképe.

Az elmúlt években a kultúra változásait olyan folyamatok alakították, melyek közül talán legerőteljesebben a technikai-technológiai változások hatottak, a rendszerváltozás és az EU-csatlakozás következményei, a válságok – gazdasági és politikai egyaránt –, valamint a magyar társadalom többszintű kulturális megosztottsága. Érdekes látletet adnak azok a társadalmi felmérések, amelyek ezt az európai kultúrát, ennek legfőbb kérdéseit állítják előtérbe, és próbálnak meg választ adni az egyes országok, így Magyarország változásaira is.

Ez utóbbi több évtizede a magyar társadalom terhe, miközben a múlt jelenségei még visszaköszönnek, a jelen és a jövő kulturális hatásai pedig egyre erősödnek. Talán ezt is érthetjük a kultúra társadalmán, illetve a társadalom kultúráján.

Jegyzetek

1. Az előadás eredeti változata az MKE 50. vándorgyűlésén hangzott el.
2. Farkas Zoltán: *A kultúra, a szabályok és az intézmények*. Társadalomelmélet 3. Miskolci Egyetem, Miskolc 2005. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/03000/03092/03092.htm#4>
3. Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Elérhető: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_bevetesz_a_szociologiaba/ch16.html
4. Antalóczy Tímea – Füstös László – Hankiss Elemér: *(Vész)jelzések a kultúráról*. NO1. Budapest, MTA PII, 2009.
5. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zkz001.html#
6. Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zkz008.html
7. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2017.pdf>
8. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zkz010.html